

HSN

**Van Asch van Wijckskade 28,
3512 VS Utrecht,
Postbus 797,
3500 AT Utrecht
tel: 030- 2390189
fax:030- 2390170
Postbanknummer: 55 03 34**

READER STUDIEDAG J.P. VAN PRAAG

"It is good to remember... particularly since we Humanist are so poor at keeping our own history and tradition alive. As new generations move into Humanist leadership, remembering becomes difficult but even more important. We ARE because of what we WERE.. and even Humanists have a need for traditions"

Howard Radest

Dit symposium werd gehouden ter gelegenheid van het verschijnen van het boek J.P. van Praag Vader van het Moderne Nederlandse Humanisme.

**Het Humanistisch Studiecentrum
Nederland is een samenwerkingsverband
van de Nederlandse humanistische
beweging.**

Humanisme in een post-christelijk millennium: Jaap van Praag, 2001, en de IHEU Fons Elders

"Er is in de periode 1952-1997 meer veranderd buiten de IHEU (International Humanist and Ethical Union) dan binnen de IHEU. De discussies binnen de IHEU in de jaren '90, lijken veel op de debatten uit de beginperiode. Het internationaal humanisme moet de komende jaren de overgang maken van een 'self definition by negation' naar een 'self definition by values', onder het motto: dezelfde waarden, niet per se dezelfde ideeën."

“Wij gaan bewogen heen in andere namen”

De hoofdtitel van mijn korte voordracht geeft het thema aan, dames en heren, maar de ondertitel: “wij gaan bewogen heen in andere namen”, de eindzin van Het Boek Ik van Bert Schierbeek, verwijst naar de onderliggende drift, naar de verborgen, geheime emotie van de titel Humanisme in een post-christelijk millennium.

Laat ik iets duidelijker zijn, al lijkt het op het openen van een reeds openstaande deur. Het humanisme van na Wereldoorlog II, het georganiseerde humanisme dat in dit land en internationaal zoveel te danken heeft aan de inzichten en de enorme werkkraft van Jaap van Praag, lijkt nog steeds te vechten tegen een schaduw die het hardnekkig achtervolgt - waar het ook gaat en staat. Die schaduw is de schaduw van god, en niet zo maar een godheid, een van de vele goden en godinnen, ons vertrouwd uit de wereldliteratuur, maar een echte god, de Joods-Christelijke God, de God-IS-Dood van Nietzsche. Herman Philipse verdedigde in NRC Handelsblad van 20 januari jl. de stelling dat het atheïsme de enige houding is die een redelijk mens past, een stelling die ook Paul Cliteur graag voor zijn rekening neemt. Toen ik Philipse las, kreeg ik de indruk dat mijn bijdrage in NRC Handelsblad d.d. 7 januari jl. onder de titel: Koningin Beatrix beoefent het bewuste niet-weten, een prikkel is geweest voor collega Philipse om zijn beslissende Don Quichotegevecht te voeren, niet zomaar tegen windmolen x of y maar tegen de Windmolen der windmolens, tegen God Zelf. Ik noem zijn strategie als filosoof een gevecht à la Don Quichote, doordat hij projectie en het object van de projectie niet meer uit elkaar weet te houden. Philipse ontleent zijn identiteit aan een bevrijdingsstrijd die niet te winnen valt, als tenminste de Anthropos, de Mens, inderdaad ouder is dan de Theos, de Godheid, zoals U kunt lezen in De Hermetische Gnosis van Quispel c.s..

Mijn benadering is eenvoudig. Het christendom heeft duizend jaar een vergaande, zo niet beslissende invloed gehad op de Westerse cultuur en samenleving. De christelijke invloed kreeg een duidelijke positie in het jaar 800 bij de kroning van Karel de Grote, en verloor die positie weer in 1804 bij de kroning van Napoleon. In beide gevallen namen de heren op het finale moment de rituele handeling van de pausen over door de kroon met hun eigen handen op hun hoofd te zetten. Zij wisten waar Abraham de mosterd haalt, en wilden dat ook laten zien aan hun omgeving. Het goddelijk recht is bestemd voor onderdanen, niet voor monarchen, en sinds de Verlichting ook niet voor vrije burgers.

De culturele en politieke invloed van het christendom is verdampt. Er is een einde gekomen aan de heerschappij van een godsdienst die in de kern van zijn leer een diepe vijandigheid manifesteert tegenover eros, en daardoor tegenover het feminine. De strijd van het christendom tegen de 'eros' is intenser en meer continu dan de strijd tegen de 'logos', de wetenschap van nu.

De vraag hoe vanuit het Christendom, een godsdienst die gelooft of geloofde in de fysieke

opstanding der doden; die gelooft of geloofde in een God-Mens; die gelooft of geloofde in drie goddelijke personen die toch één zijn, hoe in de boezem van dit Christendom een wetenschappelijk wereldbeeld kon ontstaan, die vraag kan mede beantwoord worden door te verwijzen naar de eeuwenoude onderdrukking van de 'eros'. Een gecombineerde vlucht in transcendentie en schuldbesef is een uitstekende voedingsbodem voor het ontstaan van een geobjectiveerd wetenschapsideaal. De logos, eenmaal bevrijd van eros, kan zich zelf gaan denken als een absolute grootheid.

Sigmund Freud, atheïst, filosofisch materialist en determinist, geeft het christendom gelijk: alleen door de disciplinerend van de eros kun je een beschaving als de onze opbouwen.

Sta me toe, in het kader van het onderzoek naar de verhouding tussen humanisme en christendom, U mee te nemen naar Parijs voor een bezoek aan Le Parc André Citroën, ontworpen door architect Patrick Berger.

Het park ligt aan de Seine, waar in 1915 de groentetuinen van de Parijse vrouwen moesten verdwijnen voor een fabriek van oorlogsfabrikaten, bommen end. Na de eerste wereldoorlog wordt de locatie het terrein van de Citroën-fabriek, vandaar de naam Le Parc André Citroën.

Nadat ik door een onopvallende entree naar binnen ben gewandeld, ontvouwt zich een tuin van bijzondere dimensies: een laan wordt omzoomd door hoge, kubusachtige vormen van (zand)steen, met in het midden treden naar boven. In elke hoge, stenen doos staat een boompje. Ik begrijp al wandelend niet goed wat er aan de hand is met deze gestileerde, sobere vormen, totdat - na een hoek van 90 graden - het 'plan', het park, zich manifesteert met hogere gebouwen, ook in kubus-vorm. Deze gebouwen zijn op grond-niveau van steen en volledig gesloten, maar op één-hoog van glas met goed zichtbaar daarbinnen bijzondere struiken en bomen. Op een open plek, rechts van het pad, staan houten bank zo opgesteld dat aan alle windrichtingen en menselijke houdingen gedacht is: van zittend tot liggend, temidden van allerlei planten.

Op diverse plaatsen, in feite op die plekken waar hoge, glazen kubussen zich tijdloos presenteren, stroomt water naar beneden in de richting van een uitgestrekt gazon, met op de achtergrond een reusachtig, symmetrisch, glanzend gebouw dat spiegelt als een vijver in het maanlicht.

Pas dan zie ik twee grote, indrukwekkend klassiek-Griekse tempels, opgetrokken uit glas, constructief ondersteund door Dorische kolommen met een huid van glanzend hout. De tempels staan daar kennelijk uitsluitend voor de manifestatie en de bescherming van de onnavolgbare schoonheid van de natuur in de gestalte van Australische, Japanse en Madagaskeriaanse bomen en planten. Op een schuin aflopend vlak tussen de twee hoog gelegen tempels spuiten stralen water, ritmisch en onderling in hoogte afwisselend, omhoog. Het contrast tussen architectuur en natuur wordt nog versterkt door de constructie van de tempels: stalen kabels en zuigers geven de glazen dozen de vereiste stabiliteit. De geometrisch-kubusachtige vormen intensiveren de schoonheid van de levende-organische vormen.

Ik sta als aan de grond genageld. Dit park is een radicale breuk met een eeuwenoud tijdperk, hoewel het verwijst naar vertrouwde architecturale vormen. Beter gezegd: dit park is een radicale breuk met een eeuwenoud, christelijk tijdperk doordat het in glas, in totale transparantie, pré-christelijke, Grieks-sacrale vormen gebruikt als een hommage aan de natuur.

Zoals Parijs in 1789 afscheid nam van de absolute monarchie en daarmee van het 'droit

divin', het goddelijk recht, heeft de stad twee honderd jaar later opnieuw een culturele daad gesteld met dit park van architect Patric Berger dat aan symbolische duidelijkheid weinig te wensen overlaat. We sluiten na 2000 jaar het christelijk tijdperk af om terug te keren naar de pré-christelijke natuur-religie.

En hier, dames en heren, ligt de boodschap voor het humanisme anno 2001.

Als we nu te rade gaan bij Jaap van Praag, en hem de vraag stellen hoe hij naar zo'n Parc André Citroën zou kijken, dan denk ik niet dat hij dezelfde associaties zou hebben als ik maar hij zou wel een antwoord hebben op de vraag, of die oude Griekse rationaliteit en het religieus of spiritueel besef samen kunnen gaan vandaag de dag.

In Rede en Religie, zegt Van Praag over de verhouding tussen rationaliteit en religiositeit in het Humanistisch Verbond, en daarmee impliciet in de IHEU:

"Ik heb het gevoel dat we altijd een beetje te veel het rationele en beredeneerbare hebben beklemtoond. Het gevaarlijke bij dit soort uitspraken is, vind ik: je moet vooral niet eenzijdig opvallen. Ik vind natuurlijk het rationele belangrijk en met name het je rekenschap geven van wat je doet en laat. Maar wat je doet en laat kan heel sterk emotioneel en religieus bepaald zijn, en ook daar kun je je rekenschap van geven. Het emotionele en het religieuze zijn de twee elementen, dat wil ik steeds beklemtonen, die tekort zijn gekomen. En dat zou misschien een oorzaak kunnen zijn van het beperkte appel dat het Humanistisch Verbond heeft. Hoewel je dat natuurlijk nooit weet, want als je die andere kant had, dan waren er misschien weer andere groepen afgestoten. Dus: het is nooit goed.

Ik heb altijd geprobeerd om de rationele en emotionele en/of religieuze kant met elkaar in verband te brengen, een synthese - of eigenlijk niet eens zozeer een synthese...Ik heb altijd geprobeerd om aan te tonen dat het elkaar volstrekt niet uitsluit, naast elkaar (bestaat en bestaan kan). Daaruit is ook mijn beleving-en-beschouwing-theorie voortgekomen." (pp. 82-83)

Nu terug naar de organisatie, i.c. de oprichting van de IHEU, waaraan de publikatie over Jaap van Praag ook een hoofdstuk wijdt.

Van Praag vertelt over zijn eerste contacten in Rome in 1949 met de Vrijdenkers-internationale, contacten die hij probeerde te leggen samen met Harold Blackham⁸ en Hutton Hynd van de British Ethical Union, de latere British Humanist Association.

"En daar hoorden we de redevoeringen die ze hielden, en daar probeerden we, deels door de discussie, deels door gesprekken in de wandelgangen of in de pauzes, er iets van te laten merken dat wij wel wilden samenwerken, maar dat wij niet zonder meer die atheïstische uitgangspunten zo aanvaardden, dat er ruimte moest zijn voor 'ethical culture', voor humanisme zoals wij het opvatten. Niet dat zij hun gedachten zouden moeten inslikken, dat was ook onze bedoeling niet, maar het moest naast elkaar kunnen bestaan in die ene internationale. Nou, daar voelden ze helemaal niets voor, en dat gaven ze ons ook ondubbelzinnig te kennen. Ze vonden het wel leuk dat wij er waren, maar ze waren volstrekt niet geïnteresseerd. Zij waren een grote beweging en wij waren niks."

Van Praag, Blackham, Henriëtte Polak-Schwarz en Hutton besluiten om dan maar zelf een

⁸ Zie verder Appendix 2 The Structure and Objectives of a Humanist Movement by H.J. Blackham, August 25 1952.

Internationale op te richten, hetgeen plaatsvond in 1952 te Amsterdam. Van Praag werd de eerste voorzitter. Het debat over de (kern van de) naam beschrijft hij als uiterst moeilijk en moeizaam: *“Een van de grote problemen was hoe die internationale zou heten. Dat die niet ‘Vrijdenkers (in de naam zou hebben) was duidelijk. Daar hadden we geen boodschap meer aan. Maar moest de kern van de naam zijn: ‘ethical culture’ of ‘humanisme’? Dat was verschrikkelijk moeilijk - tactisch, psychologisch - omdat in Amerika ook een humanistische beweging bestond. Het kon ons Nederlanders eerlijk gezegd niet veel schelen hoe het zou heten, maar die Amerikanen onderling konden het niet eens worden. Dat waren concurrenten. En humanisme in de Angelsaxische wereld - tot dan toe, later is dat onder onze invloed veranderd - stond heel dicht bij atheïsme. Het was wetenschappelijk. ‘Scientific Humanism’ was het, ‘naturalistic’ werd het ook vaak genoemd. (In het humanisme werd) de wetenschappelijke methode toegepast op het mens-zijn. Het was heel rationalistisch. De Humanist Association was ook typisch een intellectuelengroep. Dat is het nog. Positivistisch enigszins - er zijn in ieder geval heel veel positivisten onder. En die Ethical Culture was iets heel anders. Dat was meer Vrije Gemeente-achtig, zij het toch ongodsdienstig. Op een gegeven moment zijn we eruit gekomen op de wijze zoals het nu nog bekend is: de International Humanist and Ethical Union.”* pp.87.88.

Paul Kurtz formuleert de door Van Praag gesignaleerde spanning als volgt:

‘The challenge is whether or not we can extend the methods of science to the moral and ethical domain.’

De analyse van Van Praag stemt frappant overeen met mijn ervaringen in de IHEU, waar ik de Universiteit voor Humanistiek vertegenwoordig. Het lijkt erop alsof de historische strijd tussen enerzijds vrijdenkers, anderzijds vrijzinnigen - in omroepstermen: tussen de Vrije Gedachte en de VPRO - nog onverminderd voortduurt binnen de IHEU, en men in zekere zin zelfs spreken kan van een offensief van het ‘scientific and naturalistic humanism’ onder de bezielende leiding van Paul Kurtz.

Op het laatste congres in Mexico City was er opnieuw discussie over de vraag, of het woord ‘ethical’ in de naam van de IHEU moest blijven. Het voorstel om het woord ‘ethisch’ af te schaffen, ingediend door de Noorse Humanistische Bond, was gebaseerd op het argument dat het woord ‘humanistisch’ toch voldoende was of moest zijn. Hoewel deze redenering valide is, als men uitgaat van een ruime definitie van het woord ‘humanisme’, bleek de oude discussie over ‘atheïst’ en ‘ethical’ nog springlevend. ‘Ethical’ heeft wel een sterke band met het agnosticisme maar niet met het atheïsme, terwijl in de Angelsaxische en Noorse traditie het woord ‘humanisme’ vrijwel identiek is aan naturalistisch en atheïstisch. Pas als we de connotatie van de termen ‘humanistisch’ en ‘ethisch’ kennen, kunnen we begrijpen, waarom de geschiedenis zich blijft herhalen, hoewel sinds 1952 diepgaande culturele en psychologische veranderingen hebben plaatsgevonden.

Het georganiseerd humanisme lijkt niet in staat zich te bevrijden van oude sentimenten. De respectievelijke organisaties reflecteren onvoldoende de diepgaande culturele en spirituele veranderingen in de Westerse samenlevingen. Van Praag’s verzuchting, i.c. “Het emotionele en het religieuze zijn de twee elementen, dat wil ik steeds beklemtonen, die tekort zijn gekomen”, raakt de kern van het probleem, waarvoor IHEU en HV vandaag de dag staan. Steeds opnieuw blijkt de juistheid van Robert Michels ‘Eisernes Gesetz der Oligarchie’, een wet uit 1911, die luidt dat het primaire doel van elke organisatie haar eigen voortbestaan is, niet de realisatie van ideeën en idealen, waarvoor die organisatie is opgericht.

De centrale vraag die het georganiseerd humanisme, zowel binnen de IHEU als binnen het

HV, naar mijn oordeel moet stellen, is deze:

willen wij (vanuit de humanistische traditie) het humanisme primair definiëren en oriënteren vanuit een aantal kernwaarden, dus vanuit een waardenpatroon, ongeacht de filosofische of religieuze achtergrond van deze waarden, of willen wij allereerst een bepaalde filosofie omhelzen, en deze filosofie, i.c. het filosofisch naturalisme, exclusief laten samenvallen met het woord 'humanisme'?

Over deze kwestie gaat Humanism, Spirituality and Esotericism, de titel van een debat tussen Paul Kurtz en mij, in 1993 in Berlijn gehouden, en door mij gepubliceerd in Humanism Toward the Third Millennium II, VUBPress Brussel 1996.

Het onderscheid tussen een benadering vanuit waarden versus een benadering vanuit ideeën, is natuurlijk een relatief onderscheid, doordat de keuze voor bepaalde waarden niet volledig kan worden losgemaakt van bepaalde filosofische overtuigingen of inzichten. Het samengaan van ideeën en waarden leidt tot normatieve ideeën, in het Engels ook wel 'guiding ideas' genoemd. Een voorbeeld ter illustratie: het Ciceroniaanse idee van een menselijke natuur, i.c. 'humanitas', behoort tot de kern van de humanistische traditie. Aanvaarding dan wel verwerping van het idee van een menselijke natuur heeft vergaande invloed op het waardendebat over universalisme versus relativisme.

Hoewel discussies over waarden vaak bijzonder abstract lijken, kan de betekenis ervan moeilijk overschat worden. Ik wil dit illustreren aan het verslag door Wim van Dooren van de Hersog-Novi Conferentie van marxistische en niet-marxistische humanisten in 1969. Het debat gaat over de plaatsbepaling van verdraagzaamheid temidden van andere waarden. De Joegoslavische filosoof Markovich "*considered some values more important than tolerance: only when circumstances permit should tolerance be preferred to intolerance.*" Dezelfde Markovich werd in 1992 de ideoloog van de Servische president Miliesovitch, met zijn volstrekt onverdraagzame politiek ten opzichte van zijn tegenstanders. Het siert Jaap van Praag dat hij de waarde van tolerantie bleef verdedigen op die conferentie. "*Van Praag suggested as only limit: when only intolerance can save tolerance.*" Dit is een benadering van verdraagzaamheid, die ook door Herbert Marcuse werd verdedigd: "*be intolerant toward intolerance.*" Ook Paul Kurtz verdedigde het beginsel van verdraagzaamheid op deze conferentie..

Maar een andere kwestie, en daarmee wil ik deze voordracht besluiten, is misschien nog essentiëler. Het humanisme in zijn moderne zelfbewustzijn valt vergaand samen met het Verlichtingsdenken, en met het aan de macht komen van de burgerlijke cultuur. Humanisme en burgerlijke cultuur zijn sociologisch en psychologisch nagenoeg identiek.

Als deze constatering op hoofdlijnen juist is, betekent dit dat alle interne conflicten die eigen zijn aan de burgerlijke cultuur, ook inherent zijn aan het humanisme. Een belangrijk conflict is dat tussen individu en gemeenschap, maar ook tussen individu en staat; een ander, meer intern conflict, is dat tussen rede en gevoel, wetenschap en kunst, religie en technologie.

Verlichting en Romantiek zijn niet twee onderling onafhankelijke werelden, maar twee stromingen die als een Siamese tweeling vanaf de achttiende eeuw aan elkaar geketend zijn, en elkaar over en weer conditioneren.

De strijd in het HV en in de IHEU tussen vrijdenkers en vrijzinnigen, tussen naturalisten en spirituelen, tussen rationalisten en romantici, tussen wetenschappers en kunstenaars is wat mij betreft een schijngevecht: de kwestie is niet de waarheid van de één versus de waarheid van de ander maar de erkenning dat het paradigma van de laatste drie honderd jaar een diepgaande transformatie ondergaat en moet ondergaan, als we zowel het feminine als de natuur meer tot haar recht willen laten komen. Het naïeve lineaire vooruitgangsgeloof is

schadelijk gebleken voor mens en natuur, en ook schadelijk voor de balans tussen het masculine en het feminine in ieder van ons. Het opnieuw onder de aandacht brengen van de omschrijving van humanisme uit 1946 zou al een stap in de goede richting zijn:

“de levens- en wereldbeschouwing, die zich, zonder uit te gaan van het bestaan van een persoonlijke godheid, baseert op de eerbied voor de mens als bijzonder deel van het kosmisch geheel, als drager van een niet aan persoonlijk willekeur onderworpen normgevoel en als schepper en deelhebber aan geestelijke waarden.”

Vergelijk 1946 met de antropocentrische definitie van het humanisme uit 1973:

*“ het humanisme is de levensovertuiging die probeert leven en wereld te begrijpen uitsluitend met menselijke vermogens. Het acht wezenlijk voor de mens zijn vermogen tot onderscheidend oordelen, waarvoor niets en niemand buiten hem verantwoordelijk kan worden gesteld.”*⁹

Het humanisme van het jaar 2001 moet zich bevrijden van de schaduw van zijn eigen verleden om vanuit een pré-christelijke traditie met zowel filosofisch-materialistische als filosofisch-spirituele bronnen verder te zoeken naar nieuwe vormen van integratie. Het Parc André Citroën wijst de weg. *“Wij gaan bewogen heen in andere namen”*, of, om een Spaans spreekwoord in herinnering te roepen: *“De tortilla moet omgekeerd worden.”* Ook het humanisme is aan een omkering toe.

Zie verder:

Appendix 1 Statement of principles and purposes of the First International Congress on Humanism and Ethical Culture

Appendix 2 The Structure and Objectives of a Humanist Movement by H.J. Blackham, August 25 1952

Appendix 3 The Programme of Humanism and Ethical Culture by J.P. van Praag August 25, 1952

⁹ Vergelijk Appendix 1 Statement of principles and purposes of the First International Congress on Humanism and Ethical Culture van 1952.